

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**КУСЕИН КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.20.616 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

**Кол жазма укугунда
УДК: 808.2 (575.2) (04)**

КАПАРОВА ЧЫНАРА АБДЫЛДАЕВНА

**ТЕЛЕКӨРСӨТҮҮДӨГҮ МААЛЫМАТТЫК ПРОГРАММАЛАРДЫН
ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯСЫ ЖАНА АЗЫРКЫ АБАЛЫ
(КТРКнын мисалында)**

10.01.10 – журналистика

филология илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациясынын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2022

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун кыргыз адабияты бөлүмүндө аткарылды

Илимий жетекчи: **Мамбеталиев Кубан Ильясович,**
филология илимдеринин доктору,
Борбор Азия регионалдык институтунун
кеңешчиси

Расмий оппоненттер: **Султанова Жыпар Оморовна,**
филология илимдеринин доктору,
Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян
университетинин журналистика кафедрасынын
профессору
Асанова Алтын Асановна,
Филология илимдеринин кандидаты, доцент,
К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик
университетинин журналистика факультетинин
деканы

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин журналистика
кафедрасы (723500, Ош ш., Ленин көчөсү, 331).

Диссертация 2022-жылдын 11-мартында саат 13.00дө филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин алдында түзүлгөн Д 10.20.616 Диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот (Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547). Диссертацияны коргоо боюнча видеоконференцияга кирүү шилтемеси: <https://vc.vak.kg/b/ds--r3q-rf9-gyb>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а) Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547) К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин китепканаларынан (722044, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 27) жана Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын электрондук порталынан таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын 11-февралында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, филология
илимдеринин кандидаты**

Ыйсаева Н.Т.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темансынын актуалдуулугу. Массалык маалымат каражаттарынын негизги милдеттеринин бири – коомду маалымат менен камсыздап туруу. Экономикада жана саясатта, илимде жана техникада, маданиятта жана искусстводо коомдун көңүлүн бура турган фактылар улам жаңыланып, маалыматтын негизин түзөт. Жаңылыктар – бул биринчи кезекте өлкөдөгү жана эл аралык аренадагы актуалдуу окуялар жана проблемалар жөнүндөгү кабарлар. Кыргыз журналистикасын изилдөөчүлөр телекөрсөтүүнү изилдөөдө анын тарыхын жана өзгөрүүлөрүн кеңири анализдеген, бирок маалыматтык программалардын ишмердүүлүгү талданган эмес. Бүгүнкү күндө телекөрсөтүүнүн маалыматтарды берүү ыкмаларына жана өлкөнүн коомдук телеканалынын ишмердүүлүгүнө арналган изилдөөлөр жокко эсе.

Диссертацияда Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтык программаларынын өнүгүү тенденциясы талданып, коомдук телеканалдын ишмердүүлүгү эл аралык тажрыйбалар менен, ошондой эле маалымат программалары жергиликтүү телеканалдардын материалдары менен салыштыруу аркылуу анализденди. Телекөрсөтүү аудиторияны кеңири камтуу менен адамдардын аң-сезимине таасир этүүчү күчтүү куралга айланып, коомдук пикирди калыптандырууда. Ошондуктан телекөрсөтүүгө мамлекеттүүлүктү бекемдөө, улуттук кызыкчылыктарды коргоо жана укуктук коомду куруу ишинде өзгөчө чоң үмүт артылган.

Коомдук телекөрсөтүүнүн табияты маалыматты ар тараптуу, объективдүү жана профессионалдык деңгээлде жеткирүү мүмкүнчүлүгү менен өзгөчөлүккө ээ. Ал коомчулук тарабынан каржыланат жана коомдук көзөмөлгө алынат. Бул шарттар аткарылганда гана коомдук телекөрсөтүүнү телеканалдардын башка түрлөрүнөн ажыратып кароого болот. Коомдук телекөрсөтүүнүн коммерциялык кызыкчылыгынын жоктугунан улам дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүнүн көпчүлүгү көз карандысыз коомдук телеканалдарды түзүүгө кадам таштаган. Бирок ар бир өлкө кыйынчылыктарга кептелген, себеби коомдук каналды түзүү үчүн көз карандысыз каржы булактарын издөө керек, ошол эле учурда маалымдоо, көңүл ачуу, агартуу функцияларын аткаруу, административдик чечимдерди чыгаруу зарыл.

Кыргызстанда, башка өлкөлөрдөй эле, коомдук телекөрсөтүүнүн концепциясын иштеп чыгып, ал аркылуу элге ачык жана так маалыматтарды жеткирүү аракеттери болгон. Телекөрсөтүүнүн коомдук түрүн түзүүгө 2000–2005-жылдары алгачкы кадамдар жасалган. ЭлТР каналын коомдук кылуу аракеттери ишке ашканы менен, ал тийиштүү милдетти аткара албай, анын мамлекеттик макамын кайрадан кайтарып берүүгө туура келген. Андан бери Кыргызстанда коомдук канал түзүү зарылчылыгы жөнүндөгү маселе такай, бирок ийгиликсиз көтөрүлүп турду. 2010-жылы Кыргызстандын негизги телеканалы болгон КТР (Кыргыз телерадио) коомдук макам алып, Кыргыз Республикасынын Коомдук телерадиоберүүлөр корпорациясы (КТРК) болуп кайра түзүлдү. Ал алгачкы күндөрдөн тартып, бир жактуу маалыматтары менен сын-пикирге алынып турду.

КТРКга айтылган дооматтар башка мамлекеттердеги коомдук каналдарга да тиешелүү. Биринчиден, телеканалдын юридикалык макамы – коомдук болгону менен мамлекеттик компания. Экинчиден, каржылоо системасына коомдун тартылбаганы (КТРК мамлекеттик бюджеттен каржыланат). Үчүнчүдөн, коомдук каналга тиешелүү болгон негизги талаптарга (ачыктык, ар тараптуулук) дайыма жооп бербеген редакциялык саясаты.

Эгерде Кыргызстан коомдук каналдын маалыматтарды берүү багытын өнүктүрүү идеясын коргогусу келсе, анда журналисттер жана коомдук ишмерлер, саясатчылар жана эксперттер, жарандар “коомдук телекөрсөтүүнүн модели кандай болушу керек, аны түзүүдө кандай проблемалар бар, кайсы жолду тандайбыз?” деген суроолорго жооп табышы керек. Бул демократиялык өлкө үчүн маанилүү болгон телеберүүнүн коомдук түрүн натыйжалуу өнүктүрүүгө жана ишенимдүү маалыматтык базаны түзүп берүүгө чоң жардам берет. Мына ушул жагдайлар эгемендүүлүк алган жылдарынан тарта кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтык программаларын комплекстүү изилдөө актуалдуу маселелерден экендигин тастыктап турат.

Диссертациянын темасынын негизги илимий иштер менен байланышы. Бул изилдөө КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун илимий изилдөө иштери менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты. Диссертацияда Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтык программаларынын эгемендүүлүк жылдардагы өнүгүү тенденциясын, мамлекеттик, улуттук, коомдук макам алуудагы абалын, ийгилик, кемчиликтерин жана маалыматтарды берүү ыкмаларын изилдөө максаты коюлду. Бул максатты иш жүзүнө ашыруу үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** белгиленди:

1. Телекөрсөтүүнүн теориялык негиздерин аныктаган илимий изилдөөлөргө сереп жасоо;
2. “Маалыматтык программа” түшүнүгүнө теориялык жактан мүнөздөмө берүү жана кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтык программаларынын типологиялык жана структуралык өзгөрүүлөрүн талдоо;
3. “Ала-Тоо 24” телеканалынын маалыматтык берүүлөрүнүн мисалында маалыматтардын жанрдык жана типологиялык өзгөчөлүктөрүн анализдөө;
4. Коомдук телекөрсөтүүнүн эгемендүүлүктөн кийинки өсүү эволюциясын жана өзгөчөлүктөрүн белгилөө;
5. Кыргыз телекөрсөтүүсү боюнча мамлекеттик мыйзамдарды, алардын аткарылышындагы тенденцияларды, маалыматтык берүүлөргө таасирлерин жана эл аралык стандарттарды өздөштүрүү абалын талдоо;
6. Санариптештирүү шарттындагы маалыматтык берүүлөрдө колдонулган ыкмаларды анализдөө жана практикалык сунуштарды берүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы алгачкы жолу кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтарды чагылдыруу жана таркатуу маселелерине

илимий негизде кеңири анализ жүргүзүлгөнү менен шартталат. Бул изилдөөнүн төмөнкү багыттары менен мүнөздөлөт:

1. Мамлекеттик, коомдук жана жеке менчик телеканалдардын маалыматтык кызматтарынын ишмердүүлүгү анализденип, алар социалдык, саясий, маданий ж.б. мааниси бар тигил же бул окуяны кандай чагылдырганынын салыштырылышы;

2. Социалдык-саясий курч кырдаалда маалыматтык кызматтардын өз ишмердүүлүгүн уюштуруудагы өзгөчөлүктөрүнүн изилдениши жана маалыматтык программанын жанрдык-тематикалык багыттарына мүнөздөмө берилиши, жаңылыктар программасын түзүү спецификасынын аныкталышы;

3. Журналистиканын эл аралык стандарттарынын Кыргызстандагы коомдук телеканалдын тажрыйбасынын алкагында изилденип чыгышы;

4. Санариптик доордо мамлекеттин маалыматтык саясатынын жүргүзүлүшүнө, телекөрсөтүүнүн маалыматтык программасынын материалдык-техникалык камсыздалышына, кадрларды окутуу жана билимин жогорулатуу алкагындагы аракеттерине көңүлдүн бурулушу.

Изилдөөнүн теориялык мааниси. Диссертациялык иштен алынган натыйжаларды, негизги жоболорду кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтык программаларынын ишмердүүлүгүн андан ары тереңдетип изилдөөгө арналган иштерде колдонууга болот. Жалпыга маалымдоо каражаттар системасында, телекөрсөтүүдө, өзгөчө коомдук телеканалда практикалык негизде колдонулушу менен байланыштуу. Изилдөөнүн темасы журналистиканы изилдөөчүлөр чөйрөсүнүн жана коомчулуктун кызыгуусун жаратат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Иштин жыйынтыктарын жана илимий тыянактарын жогорку окуу жайларынын журналистика жана телекөрсөтүү адистиги боюнча окуу программаларын жана окуу куралдарын түзүүдө пайдаланса болот. Журналистика адистиги боюнча студенттерге, изденүүчүлөргө, аспиранттарга жана окумуштуу-методисттердин иштерине илимий-методикалык маалымат катары салымын кошот жана теориялык көмөк, багыт болуп бере алат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Кыргыз телекөрсөтүүсү жана анын маалыматтык программалары изилдөөнүн объектиси жана предмети болуп бере алат жана маалыматтык программалар мындан ары дагы теориялык жактан терең изилдөөгө муктаж;

2. Демократиялык мамлекеттин социумунда коомдук телекөрсөтүү саясаттын негизги куралы катары кабылданат. Анын жардамы менен ар башка социалдык топтор, саясий партиялар, коомдук уюмдар жана мамлекеттик түзүмдөр өздөрүнүн саясий ж.б. кызыкчылыктарын билдирүү аркылуу коомдук пикирди калыптандырышат;

3. Эгемендүүлүктөн кийин мамлекеттик, улуттук жана коомдук макамдарына ээ болгон телеканалдын өнүгүү эволюциясы, ошого жараша, өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрү, ийгилик, кемчиликтери менен айырмаланып турат;

4. “Ала-Тоо 24” маалыматтык телеканалы өлкөнүн туруктуулугун, коомдун бүтүндүгүн камсыздай турган институт катары кабылданат;

5. Коомдук телекөрсөтүү коммуникациянын заманбап технологияларын колдонуунун кеңири мүмкүнчүлүгүнө ээ. Ошондуктан мамлекеттик саясаттын натыйжалуулугу коомдук пикирге, саясий процесстерге таасир этет. Бул мүмкүнчүлүк өлкөнүн андан аркы демократиялаштыруу шартындагы өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт;

6. Коомдун маалыматка болгон суроо-талабы жана маалыматка болгон ишеними – маалыматтык программалардын коомдогу ордун жана багытын аныктайт.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Диссертант тарабынан телекөрсөтүүнүн, анын маалымат берүү кызматтарынын демократиялык коомду куруудагы аракети, социалдык-саясий мааниси көрсөтүлдү. КТРКнын саясий институт катары түзүлүш тарыхы изилденди. Изилдөөнүн жыйынтыктары коомдук телекөрсөтүүнү, анын маалыматтык программаларынын ишмердүүлүгүн андан ары изилдөө үчүн колдонууга ылайыктуу илимий эмгек катары пайдаланылат.

Диссертациянын апробацияланышы. Изилдөөнүн жыйынтыктары илимий-практикалык конференцияларда, тегерек столдордо, семинар жана тренингдерде апробацияланды. Кыргыз улуттук университетиндеги журналистика факультетинде өткөн илимий конференцияларда талкууга алынды. Илимий жыйындарда докладдар жасалды.

Диссертациянын материалдары илимий басылмаларга чыгышы. Диссертациянын илимий жыйынтыктары темага шайкеш келет. Иштин жыйынтыгы монографияда жана 13 илимий макалада чагылдырылды. ВАКтын тизмесине кирген РИНЦ (Российский индекс научного цитирования) тизмесине кирүүчү илимий журналдарга жарыяланды. Жалпы баллы: 202.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн (биринчи бөлүмдө 2 параграф, экинчи бөлүмдө 3 параграф, үчүнчү бөлүмдө 2 параграф), бөлүмдөргө берилген тыянактардан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, тиркемелерден турат. Иштин жалпы көлөмү – 180 бет (163 бет – иштин мазмуну, 11 бет – пайдаланылган адабияттардын тизмеси, 6 бет тиркемелер).

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасын тандоонун себеби жана анын актуалдуулугу, негизги максаты жана милдеттери аныкталып, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси көрсөтүлдү. Коргоого коюлуучу жоболор ортого салынып, иштин апробацияланышы жөнүндө маалымат берилип, изилденген материалдардын жарыяланышы, изденүүчүнүн жеке салымы жана алынган натыйжалар аныкталды.

Илимий иштин биринчи бабы **“Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн программалары (тарыхый-типологиялык контекст)”** деп аталып, 2 бөлүмдөн турат. Диссертациянын бул бөлүмүндө телекөрсөтүүнүн теориясына жана бул багыттагы илимий изилдөөлөргө сереп жасалып, Кыргызстандын эгемендүүлүк жылдарындагы кыргыз телекөрсөтүүсүнүн жана анын

маалыматтык программаларынын өнүгүү тарыхы менен бирге типологиясы каралды.

1-бөлүм **“Телекөрсөтүүнүн теориясы жана илимий изилдөөнүн методологиясы”** деп аталып, телекөрсөтүү жана маалымат түшүнүгүн талдап берүү алкагында журналистика багытындагы изилдөөлөрдү анализге алууга аракет жасалды.

Маалымат коомдук аң-сезимди калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Маалымат түшүнүгү буга чейин иликтенип, атайын эмгектер жазылганы менен, аны чагылдыруу маселеси ачык бойдон калууда. Анткени доор алмашкан сайын, массалык маалымат каражаттарынын, анын ичинде маалымат кызматтарынын иш ыкмалары өзгөрүүгө дуушар болоору белгилүү. Массалык маалымат каражаттарынын (басма сөз, радио, телекөрсөтүү) бири-бирине окшош жактары бар болгону менен, ар бири өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөргө ээ. Спутник байланышынын, санарип берүүлөрүнүн өнүгүшү менен жаңылыктар гезит-журналдар, радиоуктуруу, телекөрсөтүү, интернет аркылуу чагылдырылып, жогорку коммуникациялык мүмкүнчүлүккө ээ болду. Массалык маалымат каражаттарынын коомго болгон саясий жана маданий таасири жыл өткөн сайын өсүп жатат. Бүгүнкү күнү Кыргызстандагы массалык маалымат каражаттары журналистиканын эл аралык талаптарын аткаруунун аракетинде.

Эверт Дэннис “Беседы о масс-медиа” деген китебинде телекөрсөтүүдөгү жаңылык түшүнүгүн аныктап, батыш телекомпаниялары колдонуп жүргөн төмөндөгү стандартуу критерийлерге токтолот:

- конфликтүүлүк (чыңалууну же таң калууну жаратуу);
- катастрофа (талкалануулар, кыйроолор);
- кайсы бир маанилүү окуянын өнүгүшү (жетишкендик, триумф);
- кайсы бир окуянын кесепети (анын коомго таасиринин даражасы);
- белгилүүлүк (адамдын жашоосундагы окуяга жалпы кызыгууну жаратуу);
- жаңылык (новизна) (өзгөчө, адаттан тыш бир нерсе);
- адамдын күчтүү кызыгуусу (өзчөгө эмоционалдык фон);
- аймактык жакындык (жергиликтүү маселелер) [Эверетт, Д. Беседы о масс-медиа [Текст]: пер. с англ. / Эверетт Дэннис, Джон Мэррилл. – М.: Рос.-амер. информ. пресс центр: Вагриус, 1997. – с.205].

Бул критерийлерге кошумча катары, жаңылыктарды даярдоодо Рим оратору Марк Квинтилиан негиздеп кеткен *“ким-эмне-кайда-качан-кантип-эмне үчүн”* деген суроолор азыркыга чейин күчүндө.

Кыргызстандын телекөрсөтүүсүн изилдеген авторлор улуттук телекөрсөтүүнүн өнүгүү тарыхына жана ишмердүүлүгүндөгү өзгөчөлүктөргө токтолушкан. Мисалы, Т. Кадыровдун (1992), Ф. Черновдун (2009), М. Мырзагуловдун (2013) эмгектери теманы ачып берүүгө көмөкчү болду.

Журналистика илиминдеги негизги категория – «массалык маалымат», мунун багыты массалык аудитория, бул жалпы элдин көңүлүн социалдык маселелерге бурат жана коомдун көз карашын бир позицияга алып барат. «Массалык маалымат» (массовая информация) деген түшүнүктө беш илинчек бар. Биринчиси, маалыматтын конкреттүү социалдык шарттагы өзгөчөлүгү.

Экинчиси, журналистиканын маалымат берүү ишин аткаруудагы мыйзам ченемдүүлүктөрү. Үчүнчүсү, журналисттерге коюлган талаптар. Төртүнчүсү, маалымат берүүнүн чыгармачыл формалары. Бешинчиси, маалыматтын булактарына ээ болгондордун журналисттерге карата мамилеси. Айтылган түшүнүктөр жөнүндө В.Ворошиловдун эмгегинде кенен жазылган [Ворошилов, В. Журналистика [Текст]: учеб. / В. Ворошилов. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – с. 304].

Изилдөөчү Б. Орунбеков «Журналистика негиздери» деген китебинде маалымдоонун төмөндөгүдөй алты концепциясын көрсөттү:

1. Советтик коммунисттик. Бийлик ММКны көзөмөлдөйт. Цензура.
2. Авторитардык. Бийлик эркин маалымат үчүн жазалайт. Цензура.
3. Либертариандык. ММКда чектелбеген сөз эркиндиги. Цензура жок.
4. Социалдык жоопкерчилик. ММКтар коом алдында милдеттенет.
5. Өнүктүрүү. ММКлар агартуучулук милдетти аткарып, улуттук аң-сезимди өстүрөт.

6. Демократиялык-социалисттик. Плюрализмге жол берилет, бирок бийлик элдик кызыкчылыгы үчүн ММКды көзөмөлдөйт [Орунбеков, Б. Журналистика негиздери [Текст]: окуу китеби / Б. Орунбеков. – Бишкек: Салам, 2015. – 30-31-б].

Б. Орунбеков жогорудагы концепциянын түрлөрүн Т. Репкованын кыргыз тилинде жазылган китебиндеги формаларга үндөш кылып берген [Репкова, Т. Жаңы мезгил: демократиялык коомдо профессионалдык гезит кандайча түзүлүшү керек [Текст] / Т.Репкова. – Бишкек, 2012. – 2-б]. Бул жерде бир айырма бар. Репкова жети форманы бөлүп карайт – «Революциялык концепция» деген бөлүгү бар (КПССтин «Правда» гезитин көрсөтүп, революция жасаган партиянын басма сөз органы катары буга мисал кылган).

Профессор Е. Ахмадулиндин эмгегинде концепция бешке бөлүнөт, бул автор америкалык окумуштуулардын «Четыре теории прессы» деген эмгегине таянган. Алар журналистиканы төмөндөгүдөй түрдө аныкташкан:

1. Авторитардык журналистика. 15–17-кылымдарда калыптанган;
2. Либертариандык. 17-кылымда Англияда жана АКШда калыптанган;
3. Социалдык жоопкерчилик журналистикасы. АКШ, 20-кылымдын ортосу;
4. Социалистик. 20-кылымдын башында СССРде калыптанган;
5. Өнүгүү жана демократиялык катышуу мезгилиндеги журналистика [Ахмадулин, Е.В. Основы теории журналистики [Текст]: учеб. и практикум для бакалавриата / Е.В. Ахмадулин. – М.: Юрайт, 2016. – с.60–98].

Биздин өлкөгө бешинчи формасы дал келип турат, себеби автор берген аныктама мындай: «Деятельность журналистики периода развития резко направлена против любых форм внешней зависимости, а также произвольного авторитаризма. Поэтому определенные свободы прессы и вещания отступают перед долгом способствовать достижению этих целей» [Ахмадулин, Е.В. Основы теории журналистики [Текст]: учеб. и практикум для бакалавриата / Е.В. Ахмадулин. – М.: Юрайт, 2016. – с.95]. Ооба, айрым өлкөлөр ушундай теорияны практикалык түрдө далилдегендир, бирок эгемендүү Кыргызстандын

ММКлары «сөз эркиндигин» экинчи катарга жылдырган эмес, дайыма астыда кармаган.

Жыйынтыктасак, диссертациялык иштин алкагында көтөрүлгөн проблемаларды изилдөөгө арналган илимий эмгектер 2 топко бөлүнүп каралды. Биринчи топту телекөрсөтүү жана маалымат түшүнүгүн талдап берүү алкагында журналистиканы изилдөөчүлөрдүн телекөрсөтүүгө байланышкан илимий эмгектери түздү. Советтик башкаруудан тарта бүгүнкү доорго чейинки журналистиканын, телекөрсөтүүнүн тарыхына, маалыматтык программаларды уюштуруу муктаждыгына, аткаруу милдеттерине, өнүгүү тенденциясына арналган ачылыштар, изилдөөлөр жана анализдер илимий эмгектерде кеңири берилген. Бул топту В.Егоров (1997), Э.Багиров (1976), Р.Юровский (1983), В.Ворошилов (2000), Е.Ахмадулин (2016), Г.Бакулев (2010), М.Ким (2011), В.Цвик (2002), В.Смирнов (2002), А.Тертычный (2000), Н.Омашев (2009), Л.Васильева (2013), А.Князев (2001), М.Маргонт (2015) жана башкалардын эмгектери түздү. Экинчи топ Кыргызстандын журналистикасы боюнча жазылган илимий эмгектер менен байланыштуу. Журналистиканын жана телекөрсөтүүнүн тарыхы, ишмердүүлүгү жана жанрдык ар түрдүүлүгү ата мекендик изилдөөчүлөрдүн жана практик журналисттердин, атап айтканда С.Жумагулов (2020), А.Кацев (2003), Б.Орунбеков (2015), А.Дүйшекеева (2013), Г.Ибраева (2002), Т.Кадыров (1992), Ж.Бакашова (2009), А.Карыпкулов (2003), А.Асанова (1996), В.Сабилова (2010), Ж.Султанова (2018), А.Халилов (2000), Н.Джумагазиева (2013), Ж.Акматбекова (2016) жана башкалардын эмгектеринде чагылдырылган. Ошондой эле эмпирикалык изилдөөлөр, сурамжылоолор, отчеттор, мыйзамдар илимий эмгегибиздин методологиялык негизин түздү.

Эгемен доордогу журналистиканын, анын алкагында телеканалдардын өнүгүү этаптары телекөрсөтүүнүн мамлекеттик, улуттук, коомдук статусуна байланыштуу изилденди. Телеканалдын менчик формасы, программалык мазмуну, аудиториясы ж.б.у.с. белгилери типологиялык иликтөө аркылуу аныкталды. Ар бир тарыхый контекстин спецификасы бар, ушуну журналистиканы изилдегенде эске алыш керек. Телекөрсөтүүнүн маалыматтык берүүлөрү тематикалык ар түрдүүлүккө ээ болгону менен, саясат менен тыгыз байланышта. Илимий иштеги негизги принцип – фактыларды реалдуу түрдө чагылдырып, объективдүү мазмундагы эмгекти жаратуу. Бул параграфта теориянын жана методологиянын жогорудагыдай негиздери эске алынды. Бул кийинки бөлүмдөрдөгү изилдөөгө өбөлгө болду.

2-бөлүм “Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтык программалары: типологиялык жана структуралык өзгөрүүлөрү (1991-2010-жж.)” деп аталып, анда 1991–2010-жылдардагы кыргыз телекөрсөтүүсү жана анын маалыматтык программалары типологиялык жана структуралык жактан изилдөөгө алынды.

Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн түптөлүү мезгили 1958-жылдын декабрь жана 1959-жылдын январь айларына туура келет. “Телевидениенин Фрунзе студиясынын ишине даярдыктар жөнүндө” Өкмөттүн 1958-жылдын 28-октябрындагы токтому менен Кыргызстанда телестудия иштей баштаган жана

ноябрь айынын аягында алгачкы көрсөтүү эфирге чыгарылып, декабрь айында телестудия үзгүлтүксүз иштөө тартибине өткөн. Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн 1958-жылдан Кыргызстан эгемендүүлүк алган мезгилге чейинки тарыхы жана өнүгүү этаптары кыргыз окумуштууларынын эмгектеринде кеңири берилген. Диссертациялык иште кыргыз телекөрсөтүүсүнүн 1991-2020-жылдар аралыгындагы абалы изилдөөгө алынды.

Кыргызстан эгемендүүлүктү алып, башка түзүмдөр менен бирге кыргыз телекөрсөтүүсү да өз алдынча ишмердүүлүк жүргүзүүгө өткөн. 1991-жылга чейин Кыргызстандын телерадиокомитети советтик башкаруунун буйруктарын аткарып келсе, эми ал эгемендүү мамлекеттин жарандык коомунун институту катары кызмат кылууга өткөн. Жарлыктын негизинде партиялык, коомдук уюмдар менен кыймылдардын, министрликтер менен мекемелердин компаниянын чыгармачыл-өндүрүштүк ишмердүүлүгүнө кийлигишүүсүнө тыюу салынышы маалыматтык программалардын ачык-айкын иштөөсүнө жол ачты. Маалыматтык программалардын журналисттери көп жылга созулган партиялык жана мамлекеттик көзөмөлдөн кутулуп, окуяларды ачык чагылдыруу укугуна ээ болгон. Кыргызстандын Мамлекеттик телерадиоберүүлөр компаниясы ишмердүүлүгүн (ички түзүм, кадрлар маселеси, көрсөтүүлөрдү уюштуруу, байланышты жана кызматташтыкты жакшыртуу ж.б.) өз алдынча жүргүзө баштаган.

«ММК жөнүндө» Мыйзам (1991-ж) телеканалдардын ишин жандантты. КООРТ, ТРК “Пирамида”, ВОССТ, НБТ ж.б. жеке телеканалдар негизделди. Реклама жана коммерциялык аракеттер, буйрутмалар, демөөрчүлүк колдоолор ж.б. киреше булагы болгон. Россиянын ОРТ, РТР, ТВ-центр, ТВ-6, НТВ ж.б. маалыматтык программалары сунушталып турган.

1998-жылы Мамлекеттик телерадиоберүүлөр компаниясынын базасында Мамлекеттик телерадиоберүүлөр корпорациясы түзүлүп, структуралык өзгөрүүлөр орун алган. Башкы редакциялар кыскарып, маалыматтык программаларды берүүгө ыңгайлашкан “Маалымат” жана “Рух” продюсердик борборлору негизделген. Маалыматтык программалардын курамы жаңыланып, материалдык-техникалык базасы чыңдалган. Журналисттер автордук программалары менен эфирге чыга баштаган. Маалыматтык программалар президенттин ишин чагылдыруу менен башталып, көп убактысын бийликти даңазалоого бөлгөн. 2008-жылы КТР курамынан облустук телерадио компаниялар жана симфониялык оркестр чыгарылып, Маданият министрлигине кошулган. МТРК аймактарга маалыматтарды берүү багытындагы чоң мүмкүнчүлүгүн жоготту. Азыр облустук ТРКды кайрадан КТРК курамына киргизүү аракеттери болгону менен, ишке ашырууда кыйынчылыктар бар. 2000-жылы коомдук телекөрсөтүүнү түзүү аракеттери күч алды. Бийлик коомдук макамдагы телекөрсөтүүнү түзүүнү демилгелеген тараптардын талаптарын канааттандыруу аракетин абалды турукташтыруу өңүтүндө ишке ашырды. ЭлТР мамлекеттик телерадиокомпаниясынын коомдук макам алышы жана анын акталбай калышынын себептери диссертациялык иште кеңири анализденди.

2008-жылга карата телекөрсөтүү ар бир үйгө жеткиликтүү болуп калган. Көрсөтүүлөр калктын 98,5% катмарын камтыган. Мамлекеттик бюджеттен УТРКга 281 млн. сом бөлүнүп, ал телекөрсөтүүнүн муктаждыктарына жана калкка улуттук программаны жеткирүүгө жумшалып турган. 2008-жылга карата телекөрсөтүү багытында 267 адам кызмат кылган. Бул жылдардын жетишкендиги “Телевидение жана радиоберүүлөр жөнүндө” мыйзамдын кабыл алынышы. Мыйзамдын негизинде телекөрсөтүүнү өнүктүрүүнүн келечеги аныкталып, 50 пайыздан аз эмес көрсөтүү кыргыз тилинде жүргүзүлүшү милдеттендирилген. Телекөрсөтүү маалыматты таркатуучу гана эмес, бизнес жүргүзүүчү субъектке айланган.

2010-жылы Кыргыз телекөрсөтүүсүнө “коомдук” макам берилип, ал КР Коомдук телерадиоберүүлөр корпорациясы деп аталды. Коомдук макам алынгандан кийинки 4 жыл аралыгында (2010–2014-жж) коомдук берүүлөр талап кылган эрежелерди кармануу аракеттери болгон. 2010–2014-жылдар аралыгында маалыматтык программалардын көрүмдүүлүгү артып, алар ишенимдүү маалымат булагы катары кабылдана баштаган. 2014–2020-жылдары КТРК кайрадан бийликтин үгүт куралына айланды. Диссертант маалыматтык программаларды, “Ала-Тоо 24” маалыматтык телеканалы аркылуу эфирге берилген айрым материалдарды талдоо менен коомдук макам талап кылган эреже-тартиптердин одоно бузулганын далилдей алды.

Кыргыз телекөрсөтүүсү өз алдынча ишмердүүлүк (советтик башкаруудан эркин) жүргүзө баштаган 1991-жылдан 2020-жылга чейинки аралыкта урунтуу окуялардын, чукул бурулуштардын, саясий ыңкылаптардын түздөн-түз катышуучусу, саясий буйрутмалардын аткаруучусу, коомго ар тараптуу маалыматтардын жеткирүүчүсү болду.

Кыргыз телекөрсөтүүсүн, анын алкагында маалыматтык программалардын өнүгүү тенденциясын изилдөө көрсөткөндөй, кыргыз телекөрсөтүүсүндөгү жеке өндүрүмдүн аздыгы, ага ээлик кылуучулардын (мамлекет, демөөрчү) буйрутмалары, бир тараптуу маалыматтык берүүлөр көрүүчүлөрүнүн маалыматтын башка булактарын тандоосун шарттады. КТРКнын көрүмдүүлүгү жогору болгону менен (статистика боюнча көрүмдүүлүгү элдин КТРКны көрүүсү адатка айланганы, телеканалдын аймактарга жеткиликтүүлүгү) ММКнын башка булактарынын маалыматтарына атаандаш боло алган эмес.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз телекөрсөтүүсүнүн ишмердүүлүгүнө багышталган илимий-теориялык эмгектер абдан аз болгондуктан, аны изилдөө зарылдыгы бар. Бул багыттагы изилдөөлөр кыргыз телекөрсөтүүсүнүн ишмердүүлүгүнүн жаңы барактарын ачып берет. Телекөрсөтүүнүн жана андагы маалыматтык программалардын өнүгүү тенденциясын изилдөө кыргыз телекөрсөтүүсүнүн тарыхы менен тыгыз байланыштуу болгондуктан телеканалдын өлкөнүн эгемендүүлүк алган жылдарынан баштап, азыркы күнгө чейинки ишмердүүлүгүнө сереп салдык.

Экинчи бөлүм **“Коомдук телекөрсөтүүнүн маалыматтык программаларынын өнүгүү этаптары”** деп аталып, коомдук телеканалдын иштөө принциптери дүйнөлүк телеканалдардын мисалында жазылды.

Кыргызстандын коомдук телеканалынын маалыматтык программаларды даярдоодогу жана чыгаруудагы тажрыйбасы, санариптик технология шартындагы ишмердүүлүгү талданды. Изилдөө ишибиздин **объектиси** болуп Кыргызстандагы Коомдук телерадиоберүүлөр корпорациясынын маалыматтык программалары эсептелет. Ал эми **предметин** кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтык программаларынын диссертациянын тандалып алынган темасына, анын максаты менен милдеттерине байланыштуу ишмердүүлүгүнө, түзүлүшүнө жана өнүгүшүнө таасир эткен социалдык жана саясий процесстерди чагылдырган материалдар түзөт. Диссертациянын темасын ачууда изилдөөнүн салыштырма-типологиялык жана салыштырма-тарыхый методдору колдонулат.

1-бөлүм **“Коомдук телекөрсөтүүнүн эл аралык стандарттары”** деп аталды. Коомдук телекөрсөтүүнү изилдөө боюнча бир катар илимий иштер жазылган. Тиешелүү илимий-теориялык маалыматтарга таянсак, коомдук макамга ээ телеканалды түзүүдө төмөнкү негизги себептерди белгилөөгө болот:

- **саясий себеп**, демократиялык институттарга, мисалы, шайлоолорду жана референдумдарды өткөрүү боюнча комиссияга, болгон ишенимдин кетиши;
- **социалдык себеп**, башкача айтканда, мамлекеттик жана жеке менчик телеканалдарга болгон ишенимдин кеткени;
- **экономикалык себеп**, өлкөнүн медиа рыногундагы өнүгүүнүн кечендеши.

Дүйнөдө коомдук телеканалдардын макамы, башкаруусу, каржылануусу ар башка. Айрым өлкөлөрдүн “коомдук” телеканалдарында бирдиктүү принцип жок. Коомдук телекөрсөтүүнүн үлгүсү катары Европа, Жапония, Австралия, Индия, Канада өлкөлөрүндө иштелип чыккан тажрыйбаны алса болот. Мамлекеттик телеканалдын модели катары Кытайдын тажрыйбасы да мисал болуп берет. Коммерциялык телекөрсөтүүнүн өнүгүүсү боюнча АКШ алдыңкы орунда. “Коомдук менен коммерциялык, же мамлекеттик менен коммерциялык телекөрсөтүүнү айкалыштыруу менен ишти жөнгө салууга болобу?” деген суроо жаралды. Ушуга жооп катары мисалдар келтирилди.

Коомдук телеканалдардын ишмерүүлүгүнүн мамлекеттен көз карандысыз болушу алардын өз милдетин аткарышынын негизги шарттарынын бири. Коомдук телекөрсөтүү объективдүү жана ишенимге ээ болушу үчүн үч тармакта көз карандысыз болушу керек – бул, биринчиден, каржылык көз карандысыздык, экинчиден, башкаруу көз карандысыздыгы, үчүнчүдөн, редакциялык көз карандысыздык. Коомдук телекөрсөтүүнүн дал ушул үч жагы анын ишиндеги жалпы сапатка таасир этет.

2-бөлүм **“Кыргызстанда коомдук телекөрсөтүүсүнүн түптөлүү тарыхы жана маалыматтык программаларды берүү тажрыйбасы (2010-2020)”** деп аталды. Бөлүмдүн милдетине ылайык, “Кыргызстандын Коомдук телерадиоберүүлөр корпорациясы жөнүндө (КТРК)” мыйзам талданды. Коомдук макам маалыматтык берүүлөрдүн кандай берилишин аныктап турганы менен, кыргыз телекөрсөтүүсү адат болуп калган баш ийүү принцибинен толук кутула албаганы далилденди. Диссертант изилдөөлөргө таянуу менен коомдук телекөрсөтүүнүн маалыматтарды берүү багытына практикалык сунуштарды берди.

Коомдук телекөрсөтүү – бул демократияны негизги көрсөткүчү. Анда жалпы коомдун бардык ой-пикири камтылып, айтылып туруш керек. Коомдук телеканал көрүүчүлөрүнүн назарына кандай маалыматтарды сунуш кылаарын өзү аныктагандыгы менен айырмаланат. Азыркы социумдун маалыматтык плюрализм шартында иштелип чыккан эрежелер жана көрсөтмөлөр коомго кандай маалыматтарды берүү керектигин белгилеп, каналдын жетекчилигинен көз карандысыз ишке ашат.

Европа стандарттары боюнча, коомдук берүү мамлекеттик макамы бар телерадио компанияларды реформалоону билдирет. Кыргызстан өнүгүүнүн европалык жолун тандады, бирок форма менен мазмундун ортосундагы диалектикалык биримдикке (диалектическое единство) жете албады. Коомдук телекөрсөтүү сөз эркиндигинен пайдаланып элге социалдык багыттагы маалыматтарды объективдүү жеткирген, ошол эле мезгилде бийликтин буйруктарынан чыга албаган учурлары ачыкталды.

Ошондой эле телеканалды башкаруунун башкы органы болгон Байкоочу кеңештин түзүлүшү жана изилдөөгө алынган жылдар аралыгындагы ишмердүүлүгү талданды. Маалыматтык берүүлөрдүн мазмуну жогорку башкаруу органынын да көзөмөлүнө алынып турган. Байкоочу кеңештин ишмердүүлүгүндө телеканалдын башкы директорун шайлоо демократиялык нукка бурулду деген баа берилген. Бул мүнөздөмө Коомдук каналдын алгачкы жылдарына тиешелүү.

2017-жылга карата Коомдук телекөрсөтүү ээ болгон каналдардын тизмеси мындай:

“*Коомдук биринчи канал*” – аптасына ар түрдүү форматта 50 программа чыгарып, өздүк өндүрүмдүн 36 саатын түзөт. Мамлекеттик жана расмий тилдеги популярдуу канал. Өлкө калкынын 97,3% камтыйт;

“*Ала-Тоо 24*” – күндө күнү-түнү маалымат берүүгө ылайыкталган канал;

“*Маданият-Тарых-Тил*” – телеканалдын максаты болуп калктын моралдык-этикалык жана маданий-эстетикалык керектөөлөрүн канааттандыруу, жаш муунга тарых, салт-санаа, үрп-адат жана тилди үйрөтүү эсептелет;

“*КТРК Музыка*” – кыргыз музыкасын жайылтуу, өлкөбүздүн аткаруучуларын колдоо, телекөрүүчүлөргө жакшы маанай тартуулап, жаштардын көңүл ачууга шарт түзүү;

“*КТРК Спорт*” – спорттук теманы, дене тарбия жана сергек жашоо образын жайылтууга багытталат. Улуттук спорттун түрлөрүн таанытып, жаштарды спорт менен машыгууга кызыктырат;

“*Баластан*” – балдар жана алардын ата-энелерине арналган балдар каналы. Көрсөтүүлөрдүн басымдуу бөлүгүн балдар өздөрү алып барышат. Канал билим берүүчү жана дүйнө таанымды кеңейтүүчү көрсөтүүлөргө, мультфильмдерге, балдарга арналган фильмдерге бай [Годовой отчет Наблюдательного совета ОТРК КР за 2016 г. [Текст]. – Бишкек, 2017. – с.22].

Телеканал мамлекеттик бюджеттен каржыланат. “Коомдук” деген макамы – гранттык, демөөрчүлүк каражаттардан, жарнамалык өндүрүмдөрдөн, кызматтарга, автордук укуктарга, чарбалык иштерге байланыштуу ишмердикти жүргүзүүдөн жеке киреше табууга укук берет. Корпорациянын имараты,

кыймылсыз жана кыймылдуу мүлктөрү мамлекеттин менчиги болуп саналат. Коомдук каналды каржылоо Өкмөткө көз каранды эмес, ал эми коом үчүн ачык болушу керек. Эфирдик сапатына каржылоо жетиштүү болгону маанилүү. Бул багыттагы аракеттерди Парламент жана жарандык коомдун жардамы менен ишке ашыруу мүмкүн болгон. Практикада Коомдук канал Байкоочу кеңеш менен биргеликте “КТРК жөнүндө” мыйзамдын каржы бөлүгүнө өзгөртүү жана толуктоолорду киргизүү аракеттерин көргөн. Анда каржылоонун көз карандысыз системасы каралмак, бирок КТРКнын сунушу эл өкүлдөрүнүн колдоосуна алынбады. Каналдын каржылык көз карандысыздыгы маселеси азыр да ачык бойдон калууда.

Коомдук каналды каржылоонун дүйнөдөгү тажрыйбасын карасак, бул жерде төмөнкүдөй варианттар бар: элден чогултулган абоненттик төлөм; оргтехникага болгон милдеттүү салык; бюджеттик каржылоо. Бюджеттик каржылоону кепилдөө үчүн каражаттын чен-өлчөмү мыйзам аркылуу аныкталып коюлууга тийиш.

Изилдөөлөргө таянуу менен Коомдук телекөрсөтүү мамлекеттин көзөмөлүндө деп тыянак чыгарууга негиз бар. Коомдук көзөмөл да бар, бирок ал сын-пикирлер менен чектелип жатат.

3-параграф **“Санариптик технология шартындагы маалыматтык берүүлөрдүн ыкмалары”** деп аталып, санарип телекөрсөтүүнүн пайда болуу жана өнүгүү тарыхы эл аралык деңгээлде жана Кыргызстандын шартында анализденди. Санариптик технологияларга өтүү процессинде экономикалык, саясий, технологиялык жана чыгармачылык факторлор айкалышып, медиа чөйрөнүн өнүгүүсүнө кошумча шарттар түзүлдү. Адатка айланган “телевизор көрүү” түшүнүгү кеңейип, санариптик, интерактивдүү телекөрсөтүү пайда болуп, ал мобилдик телефондун жана Интернеттин жардамы менен ишке ашууда. Телекөрүүчүлөр программаларды Интернет-портал жана телеканалдарга тиешелүү сайттар аркылуу, тематикалык телеканалдардан көрүүгө багыт алды. Коммуникация каражаттары жаңы маалыматтык технология менен толукталды. Жаңылоо мезгили өкүм сүрүп, маалымат алуудагы жаңы мүмкүнчүлүктөр ачылууда.

Санариптик каражаттардын сан жагынан көбөйүп, сапат жагынан жакшырып жаткандыгы аларды адамдардын социалдык-саясий, экономикалык, маданий, дипломатиялык жана башка чөйрөлөрдөгү ой пикирин жаратуучу күчкө ээ кылууда. Диссертант тарабынан телекөрсөтүүнүн өнүгүүсүнүн жаңы багыттарын, азыркы телекөрсөтүүнүн санарип стандарттарын ачып берүү аракети жасалды. Санариптик берүүгө өтүү – бул бир гана техникалык эмес, бул социалдык, маданий, экономикалык жана саясий маселе.

Санарипке өтүүнүн негизги максаты – Кыргызстанда маалымат коопсуздугун камсыз кылуу, ошондой эле сапаттуу берүүлөр аркылуу калктын маалымат алууга муктаждыгын канааттандыруу. Бул жагынан кыргыз Өкмөтү 2014-жылдын 9-октябрында “Кыргыз Республикасында жер үстүндөгү санариптик обо берүүсүнүн телеканалдарынын социалдык пакетин бекитүү жөнүндө” токтомду жарыялаган.

Санарип телекөрсөтүүнүн пайда болуу жана өнүгүү тарыхын бир нече этапка бөлүп кароого болот. Ар бир этапта илимий-изилдөө иштери жана тажрыйбалар жасалып, эксперименталдык шаймандар жана системалар пайдаланылып, тиешелүү уюмдардын колдоосуна алына турган эл аралык стандарттар колдонулган. Стандарттардын бардык түрү жыштыктарды колдонуу диапозону, модуляциялоо жана сигнализациялоо методдору менен айырмаланат.

Кыргыз Республикасынын аймагында санариптик эфирдик телекөрсөтүү атайын тандалып алынган DVB-T2 стандарты менен ишке киргизилген. Сигналды керектөөчүгө кошумча чараларсыз жеткирүү санириптин артыкчылыгы. Мында кабель тартуунун жана тутумду жөнгө салуучу адистерди чакыруунун кажети жок. Санариптик жаңыланууга Кыргызстандын телеканалдары өз учурунда ээ боло алды. Ыкма менен телеканалдардын саны көбөйүп, үн менен видеонун сапаты жогорулады. Көрүүчүлөрдүн телеканал тандоодо мүмкүнчүлүктөрү кеңейди. Ири жана каржылык жактан туруктуу, же мамлекет тарабынан каржыланган телеканалдар жаңылыктарга болгон суроо-талапты эске алуу менен күнү-түнү иштей турган атайын жаңылыктардын каналын ачууга мүмкүнчүлүк алды.

2017-жылы 15-майда Кыргызстанда аналог телекөрсөтүүлөрү өчүрүлүп, калктын 88%и санарипке кошулганы маалымдалды. Кыргызстандагы аналог форматындагы чагылдыргычтар өчүрүлдү [Кыргыз Республикасынын санариптик телерадиоберүүгө өтүү жана аны өнүктүрүү саясаты: кырдаалды баалоо жана жарандык коомдун сунуштары [Текст] / [К. Алмакүчүков, В. Байкулова, Э. Мамырканов ж.б.]. – Бишкек, 2014. – 34-35-б.

Белгилей кетүүчү жагдай, өлкөнүн санарипке өтүүсү менен калктын айрым бөлүгү спутник жана интернет ТВ колдонуудан баш тарткан. 2018-жылга карата Кыргызстанда телеберүүнү күнүгө калктын 69,1% көрөт. КТРК көрүмдүү телеканал деп табылып, күн сайын КТРКнын негизги жана башка телеканалдарын 14 жаштан жогору калктын 15%, болжол менен 648 миң 600 адам көрөөрү белгиленген.

2016-жылдын 12-сентябрында жаңылыктарды күнү-түнү чагылдырган **“Ала-Тоо 24”** маалыматтык телеканалы сунушталды. Жаңы канал КТРКнын түрдүү жанрдагы көрсөтүүлөрүнүн катарын жаңы формат аркылуу уникалдуу жаңылыктар контенти менен толуктады. Телеканалдын негизги милдети – дүйнөдө жана өлкөдө болуп жаткан бардык окуяларды телекөрүүчүлөр аудиториясына мамлекеттик жана расмий тилде (кыргыз, орус) ыкчам, так жана туура жеткирүү. “Ала-Тоо 24” телеканалы санарипке өтүү боюнча, анын артыкчылыктуу багыттары, жетишкендиктери, колдонуу эрежелери, көйгөйлөрү жөнүндө репортаждар түрмөгүн сунуштап турду. Резервдик линия куруу боюнча маселе бар.

Телеканалдын принциби – телекөрүүчүгө сый мамиле жасоо, өлкөнүн тарыхын, салт-санаасын жана элдин маданий-руханий баалуулуктарын урматтоо ж.б.. Бул таанымал телеканал болгондуктан, каналдын оболук торчосунда коомдук-саясий, социалдык-экономикалык тармакты чагылдырган берүүлөрдүн болушуна, сапатына коомчулук ар дайым өз баасын берип келет.

Телеканалдын дарегине айтылган сын менен бирге колдоо пикирлер бар. Соңку жылдары өлкөбүздө ММКнын айрыкча саясатташып бара жаткандыгы тууралуу коңгуроо кагуулар бул каналдын берүүлөрүнө карата да айтылып келет. Диссертацияда коомдун нааразычылыгын жараткан, элди алдоого жана адаштырууга кептеген деп айыпталган айрым сюжеттер талданды.

Корутундулап айтсак, каржылык жана башкаруу эркиндиги коомдук телекөрсөтүүнү түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн негизги эрежеси катары каралат. Каржы булагы мамлекетке көз каранды эмес болмоюнча Кыргызстанда коомдук телеканал жөнүндө сөз кылуу эрте. Телеканалдардын маалыматтык кызматы саясат менен тагыз байланышта. Саясий коммуникациянын функциясын ишке ашыруу менен коомдук телекөрсөтүү өнүгүүнүн саясий векторун түзөт. Кыргызстандын телекөрсөтүү тармагы чукул өзгөрүүлөргө дуушар болуп, көрүүчүлөрдүн талабын канааттардыруучу көп каналдуу чөйрө өсүп чыкты. Санарип технологиялар маалыматтык саясат, анын алкагында экономикалык, саясий, технологиялык жана чыгармачылык факторлор менен тыгыз байланышта. КТРК санариптик берүү форматына учурунда жана бардык шарттары менен өтүп, техникалык өнүгүүгө багыт алды.

Экинчи бап боюнча төмөнкүдөй жыйынтыкка келсек болот: Европанын, АКШнын жана башка мамлекеттердин, анын катарында Кыргызстандын коомдук телерадиоберүүлөрүнүн стандарттары, ишмердүүлүгү, кабыл алынган мыйзамдары, укуктук-ченемдик актылары, маалыматтык саясаты талданып, төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот:

1. Коомдук телекөрсөтүүнүн өнүгүшүнө эки фактор таасир этет: каржылык жана башкаруу. Коомдук макамды толугу менен сактап, багыттуу иштөөсү үчүн телеканалды мамлекеттик каржылоодон ажыратуу маселеси бар. Каржылоонун көрүүчүлөрдүн абоненттик төлөмү аркылуу ишке ашышы – артыкчылыктуу багыт. КТРК чет элдик тажрыйбаларды эске алуу менен киреше табуунун жаңы булактарын иштеп чыгышы керек эле. Байкоочу кеңеш бул маселенин алкагында башкы директорго сунуштарды берүү менен чектелип келе жатат. Жетекчилик тарабынан коомдук каржылоо боюнча кандайдыр бир аракеттер 2010-2014-жылдар аралыгында болгон. Андан бери бул маселе жабык бойдон калууда. Каржы булагы мамлекетке көз каранды эмес болмоюнча Кыргызстанда коомдук телеканал жөнүндө сөз кылуу эрте.

2. Башкаруу фактору. Коомдук канал техникалык жана идеологиялык каражаттарды пайдалануу менен коомго кызмат кылат. Телеканалдардын маалыматтык кызматы саясат менен тагыз байланышта. Саясий коммуникациянын функциясын ишке ашыруу менен коомдук телекөрсөтүү өнүгүүнүн саясий векторун түзөт. Бул коомдун биримдигине багытталып, жалпы улуттук идеологиянын, бара-бара мамлекеттик идеологиянын калыптанышына кызмат кылат. Бирок КТРК, БК жана анын жетекчилиги коомдук макамга туура келбеген жат окуялардын чордонунда болду. КТРК жетекчилигинин БКтин мүчөлөрүнүн тандалып, шайланып келишине кызыкдар учурлары коомдук пикирди жаратты. Ыңгайлуу мүчөлөрдү алып келүү ыкмасы жетекчилик жана аны көзөмөлдөөчү тараптар үчүн маанилүү. Көзөмөлдөөчү тарап БК жана Башкы директор аркылуу саясий буйрутмаларды каалагандай

ишке ашырса, башкы директор БК аркылуу мөөнөтүн узартып, каалагандай иштей берет.

3. Акыркы он жыл аралыгында Кыргызстандын телекөрсөтүү тармагы чукул өзгөрүүлөргө дуушар болуп, көрүүчүлөрдүн талабын канааттардыруучу көп каналдуу чөйрө өсүп чыкты. Бул бөлүмдө телекөрсөтүү жаатындагы өнүгүүнүн жаңы этабы болгон санарип стандарттары талданды. Санарип технологиялары маалыматтык саясат, анын алкагында экономикалык, саясий, технологиялык жана чыгармачылык факторлор менен тыгыз байланышта. КТРК бардык мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу менен, көрүүчүлөрүнө интерактивдүү телевидение, уюлдук телефон, Интернет чөйрө аркылуу маалыматтарды каалаган убакта, каалаган жеринен ыкчам алууга шарт түздү. КТРК санариптик берүү форматына учурунда жана бардык шарттары менен өтүп, техникалык өнүгүүгө багыт алды.

Үчүнчү бөлүм **“КТРКнын маалыматтык программалары: мазмундук өзгөчөлүктөрү жана жанрлары”** деп аталып, маалыматтык программалардын жаңылыктарды, кабарларды берүү маселесине арналды жана эфирде чагылдырылган материалдар сыпаттады. Салыштырма анализ жүргүзүлдү. Бөлүм 2 бөлүмдөн турат.

1-бөлүм **“КТРКнын маалыматтык программаларынын мазмундук өзгөчөлүктөрү жана салыштырма анализи”** деп аталды. Мында диссертациялык иштин темасына байланыштуу Кыргызстандагы негизги телеканал болгон КТРКнын маалыматтык программаларынын ишмердүүлүгү жана азыркы абалы анализденди.

Кыргыз Республикасындагы коомдук телекөрсөтүүсүнүн негизги милдети – коомду мыйзам чыгаруу, аткаруу, сот бийлиги бутактарынын, жалпы эле бийликтин, ар башка саясий күчтөрдүн үгүттөөчү маалыматтарынан четтетүү эле. Мындай күчкө каржылык ээлик кылуучулук эркиндиги бар телеканалдар гана ээ боло алмак.

Диссертант тарабынан 2010-2020-жылдары мезгилиндеги Коомдук каналдын маалыматтык берүүлөрүн изилдөөгө алуу аракети көрүлдү. Автор тарабынан “Телекөрүүчүлөрдүн же кардарлардын төлөмүнүн негизинде иштеп жаткан коомдук берүүлөрдүн макамы окуяларды чагылдырууда жана маалыматтарды берүүдө жоопкерчиликтүү боло алдыбы?”, “Коомдук телекөрсөтүү аркылуу берилип жаткан кабарлардан көрүүчү чынчыл жана так маалыматтарды ала алдыбы?” деген суроолорго жооп изделди.

Телекөрсөтүүнүн маалыматтык программаларынын ишмердиги саясат менен тыгыз байланышта. Ар бир чыгарылыш саясий процесстерди берүү жана талдоо менен толукталат. Саясий коммуникацияны мамлекет менен элдин ортосундагы маалымат алмашууну камсыздай турган субъект катары кароого болот. Бийлик менен элдин ортосундагы маалымат алмашуу процесси формалдуу жана бейформалдуу деңгээлде жүрүшү мүмкүн. Формалдуу деңгээл коомдук телеканалдын жардамы аркылуу маалымат алмашуу болсо, бейформалдуу – бул жабык сүйлөшүүлөр. Саясий коммуникация саясий институттардын байланышын бекемдейт.

Демократиялык мамлекеттердин жарандарынын өлкөдө жана анын сыртында болуп жаткан маалыматтарды алуу укуктары мыйзамдар менен корголгон. 2010-жылы кабыл алынган Редакциялык саясатынын негизинде КТРК өлкөнүн Конституциясында белгиленген сөз эркиндиги боюнча принциптин негиздерин эске алуу менен, Коомдук телерадио жөнүндөгү Декретке таянып, эреже-тартиптин нормаларын бекиткен. КТРК маалыматтык саясатта журналистиканын стандарттарын алып барууга өткөн. Бирок, дал ушундай болгону менен, канал жогорку бийликтин тизгининен ажырай алган жок.

Мындан тышкары, бул параграфта телеканалдардын жана алардын маалыматтык программаларынын көрүмдүүлүгүн аныктаган социологиялык изилдөөлөргө анализ жүргүзүү аракети жасалды.

2-бөлүм “Ала-Тоо 24” телеканалы: маалыматтык жанрдын мазмуну жана тематикасы” деп аталды.

Жаңылыктар программаларына типологиялык анализ берүү алдында, эң оболу маалыматтык берүүлөр телекөрсөтүүдөгү көрүмдүүлүгү жогорку программалардын бири экенин эске алышыбыз кажет. Телеканалдарда маалыматтык берүүлөрдүн сандык өсүшү аудиториянын жаңылыкка жана фактыга болгон кызыгуусунун жогору тенденциясын чагылдырат. Дээрлик бардык заманбап телеканалдар көрүүчүлөргө жаңылыктарды тартуулайт. Маалыматтык программалардын ар биринин өзүнө тиешелүү уникалдуу форматы болуп, алар белгилүү бир аудитория үчүн иштелип чыккан, белгилүү жанрдык мүнөздөмөлөргө ээ. Маалымат программалары ар башка болушу мүмкүн, бирок аларды жаңылык деп атоо критерийлери бардык маалымат программалары үчүн бирдей болушу керек.

Мындай программалардын мүнөздөмөлөрүнүн **биринчи критерийи – жаңылыктарды көрсөтүү милдети**, б.а. максаттуу аудитория тарабынан түшүнүү жана кабыл алуу үчүн алынган фактылар жана маалыматтык материалдар. Маалыматтык материал деп 24 сааттын ичинде алынган адаттан тыш же маанилүү окуя атала алат. Мындай материалдардын өзгөчөлүгү – ыкчамдуулук жана өз учурунда берилиши. Мисалы, атамекендик телеканалдардагы маалыматтык программалардын аталышы программанын ыкчамдыгынан кабар берет: “Бүгүн” (ЭлТР), “Күндарек” (Ала-Тоо 24), “Күндеми” (5-канал), “Жаңылыктар” (НТС). Изилдөөчүлөргө таянуу менен диссертант “жаңылыктар – бул белгилүү бир окуяга, маселеге же процеске карата реалдуулуктун заманбап көз карашын чагылдырган билдирүү” деп эсептейт. Жаңылыктар бизге эмне болгонунан субъективдүү түшүнүк берет. Демек, жанр катары жаңылык эки компонентке – фактыга жана аргументке негизделген деген жыйынтык чыгарууга болот. Бирок, жаңылык жанры заман талабына жараша өзгөрүп жана өнүгүп жатканын эске алуу маанилүү. Бүгүнкү күндө жогорку сапаттагы программаны даярдоодо техниканын өнүгүүсү негизги өзгөчөлүк жана чоң жетишкендик. Жаңылыктар, же кабар жанры өтө кеңири түшүнүк. Журналистиканын башка бир катар жанрларынын жалпы аныктамасы деп атоого негиз бар. Мисалы, репортаж, интервью, кат алышуу.

Чынында эле, жаңылыктар, же кабарлар адатта журналистиканын ар кандай жанрларындагы бир нече элементтерди камтыйт.

Жаңылыктар программасынын **кийинки мүнөздөмөсү – журналисттик тексттин визуализациясы**. Жаңылыктар “кооз таңгакталып” сатыла турган товар экенин танууга болбойт. Телеаудитория эфирде көрсөтүлгөн нерселерди “көңүл ачуу” катары кабыл алууга көнүп калган, демек телекөрсөтүүнүн жаңылыктары кызыктуу жана түстүү видео сүрөттөрдү колдонот. Маалыматтык программаларда өзгөчө драматизм, кызыкчылыктардын кагылышы жана ал тургай зомбулукка толгон окуялар көбүрөөк көрсөтүлөт, анткени кызыгуу жана талап бар. Ошентип, кабар экрандуулугу менен мүнөздөлөт, маалымат үн менен коштолгон кыймылдуу сүрөт аркылуу берилет деген тыянак чыгарсак болот. Көрүүчүнү өзүнө тарта турган укмуштуудай кызыктуу картинка абдан маанилүү. Ал журналисттин текстин толуктайт же, тескерисинче, ага таптакыр туура келбей калган учурда тажатма фактор болуп калышы мүмкүн. Көрүүчүгө маалыматты мүмкүн болушунча толук жана ачык жеткирүү үчүн, журналист ар кандай ыкмаларды колдонуу менен мазмунду сунуштай алат: ал видео-картинага көңүл бурат, лайф жана синхронду колдоно алат, же өзүнүн стендап же кадрдан сыртындагы текстине басым жасайт, үнүн жөнгө салууга мүмкүнчүлүк алат.

Маалыматтык программаларга мүнөздөмөлөрдүн **кийинки критерийи – түзүмү (структурасы) жана версткасы**. Көбүнчө структура түшүнүгү верстка түшүнүгү менен алмаштырылып келет, бирок экөө эки башка. Верстка – бул маалыматтардын маанилүүлүгүнө жараша белгилүү тартипте жайгашуусу. Эреже катары, эң маанилүүсү маалыматтык программанын башталышына коюлат. Андан кийин башка маалыматтар тизмектелип, маданий иш-чаралар, спорттук жаңылыктар жана аба ырайы аягына жайгаштырылат. Верстка программанын концепциясы жана телеканалдын саясаты менен тыгыз байланыштуу.

Программанын **түзүмү (структура) – кеңири түшүнүк**. Түзүмдүн ар башка варианттары болушу мүмкүн. Бул варианттар программа башталганда эле байкалат. Мисалы, программа кызыктуу маалыматтардын кыскача анонсу менен башталышы мүмкүн, айрымдары мындай анонсторду синхрондор же кабарчынын кыска стендапы менен кооздошу ыктымал. Айрым телеканалдардын маалыматтык программаларына бир алып баруучу, башкаларына эки алып баруучу тартылышы мүмкүн. Мунун баары структурадан кабар берет. Буга кошумча хронометраж да ар түрдүү. Жаңылыктар 5 мүнөттөн баштап дээрлик бир сааттык убакытка созулушу мүмкүн. Жалпылап айтканда, структура режиссерлук, ал эми верстка редакторлук милдеттерди камтыйт. Программанын түзүмү өлкөнүн элинин менталитетине жана табитине, журналисттердин чыгармачылык потенциалына да көз каранды.

Маалыматтык программалардын дагы бир маанилүү критерийи – **формат**. Формат – программанын белгилеринин жана мүнөздөмөлөрүнүн жыйындысын аныктайт. Диссертант ар башка илимий жыйынтыктар менен таанышты, бирок форматтардын так квалификациясын таба алган жок. Болгону,

формат программанын негизги функциясына туура келиши керек деген тыянак чыгарылды. Тактап айтканда, программанын форматы (программа ММКнын маалыматтык функциясын аткарган учурда) жаңылык болушу мүмкүн, агартуучулук милдетин аткарганда илимий, көңүл ачуучу функциясы аткарылганда көңүл ачуучу, балдар, спорттук ж.б. болот. Бирок, маалыматтык программанын негизги функциясы маалыматтык болгондуктан ар бир жаңылык кабар форматына ээ болууга тийиш. Жаңылыктардын форматы каналдын форматына да байланыштуу. Эгер телеканалдын форматы аскердик болсо, албетте, кабарда аскердик тематикага басым жасалат (мисалы, россиялык “Звезда” телеканалы). Ал эми маданий кабарларга маданият багытындагы телеканалда басым коюлат (мисалы, россиялык “Культура”, же КТРКнын “Маданият, тарых жана тил” телеканалдары). Кыргызстанда азыр тематикалык телеканалдар саналуу. Алардын бардыгы КТРКнын курамында: “Баластан”, “Спорт”, “Музыка” жана маалыматтык “Ала-Тоо 24”.

Ошентип, изилдөөчүлөрдүн пикирине таянуу менен диссертант маалыматтык программалардын негизги белгилерин аныктай алды. **Биринчиден**, жаңылыктар экрандуулугу менен мүнөздөлөт, маалымат визуалдык жана үн каражаттары менен берилгендиктен укмуштуудай таасирге ээ. **Экинчиден**, жаңылыктар жаңы маалыматтарды камтыйт, башкача айтканда, актуалдуу болот. Мындан тышкары, аудиториянын көңүлүн буруу үчүн жаңылыктар ыкчам, өз убагында жана мазмундуу берилиши керек.

Маалымат бардык кызыкдар тараптардын ой-пикирлерин эске алуу жана ар тараптуулукту сактоо өндүү талаптардын аткарылышы менен берилиши керек. Бирок телекөрсөтүүнүн маалыматтык программаларынын ишмердиги саясат менен тыгыз байланышта болгондуктан бардык эле учурда мындай талаптар аткарыла бербейт. Тилекке каршы, бийлик бутактарына, өзгөчө президентке байланышкан маалыматтарды программанын башталышында берүү талабы 2014-2017-жылдарга туура келди. Диссертант “Ала-Тоо 24” телеканалынын 2017-жылдын ноябрь-декабрь жана 2018-жылдын январь айындагы маалыматтык программаларын талдоого алып, салыштырма анализге таянуу менен сандык көрсөткүч жагынан Президенттин, Жогорку Кеңештин жана Өкмөттүн ишмердүүлүгүнө көп убакыт берилгенин далилдеди. Бул НТС телеканалынын маалыматтык программасынын ишмердүүлүгү менен салыштырылып, анализденди.

Түрдүү тематикадагы программалар даярдалып, сунушталууда. Мындагы негизги талап болуп ар тараптуулукту сактоо эсептелет. Телекөрсөтүүнүн маалыматтык программаларынын ишмердиги саясат менен тыгыз байланышта болгондуктан талаптар аткарыла бербейт. Ошол эле учурда жанрлар милдеттерине жооп бербейт. Ушуга байланыштуу журналисттерди мезгил-мезгили менен атайын окутууларга, тренингдерге жөнөтүп, жанрлар боюнча иштөөнү жакшыртыш керек:

– адистерин техникалык жана чыгармачылык багытта жаңы, адаттан тышкаркы шарттарда иштөөгө үйрөтүү милдети. Журналисттик материалдарды даярдоодо телекөрсөтүү технологиялары улам жаңыланып, видео өзгөрүүлөргө алып

келди. Телеканал мыкты адистерге муктаж. Алар бейтараптуулук принцибин тутунушу керек;

– резервдик программалардын жоктугунан кайталап көрсөтүүлөр программанын басымдуу бөлүгүн түзөт. Маселени ишти туура пландаштыруу жолу менен чечүүгө болот, мында канал жетекчисинин кесипкөйлүк деңгээли да аныкталат.

КОРУТУНДУ

Илимий иштин жүрүшүндө төмөнкүдөй жыйынтыктар чыкты:

1. Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн ишмердүүлүгүн жана маалыматтык программаларынын өнүгүү тенденциясын 2 этапка бөлүп карадык. Ар бир доор, ар бир башкаруу өзүнүн ыңгайына жараша маалыматтарды берүү жана таркатуу аракетинде болду. Бул этаптардын мүнөздөмөсү мындай:

1.1. 1991-2009-жылдар. Эгемен доордогу Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалымат берүүсү “Мамлекеттик телерадиоберүүлөр компаниясын түзүү” жарлыгы менен тыгыз байланыштуу. Эгемендүүлүктү алып, башка түзүмдөр менен бирге Кыргыз телекөрсөтүүсү да өз алдынча ишмердүүлүк жүргүзүүгө өткөн. Журналисттери көп жылга созулган партиялык көзөмөлдөн кутулуп, окуяларды ачык чыгара башташты. Мамлекеттик телерадио компанияс ишмердүүлүгүн (ички түзүм, кадрлар маселеси, көрсөтүүлөрдү уюштуруу, байланышты жана кызматташтыкты жакшыртуу) өз алдынча жүргүзө баштады. “ММК жөнүндө” Мыйзам (1991) телеканалдардын ишин жандантты. КООРТ, ТРК “Пирамида”, ВОССТ, НБТ жеке телеканалдар негизделди. Реклама, коммерциялык аракеттер, демөөрчүлүк колдоолор кирешенин булагы болду. Россиянын ОРТ, РТР, ТВ-центр, ТВ-6, НТВ маалыматтык программалары сунушталып турду. Коомдук телекөрсөтүүнү түзүү аракеттери күч алды.

1.2. 2010-2020-жылдар. 2010-жылы Кыргыз телекөрсөтүүсүнө “коомдук” макам берилип, коомдук берүүлөр талап кылган эрежелерди кармануу аракеттери болгон. 2010-2014-жылдары аралыгында маалыматтык программалардын көрүмдүүлүгү артып, ишенимдүү маалымат булагы катары кабылдана баштаган, анткени телеканалга таңуулоо болгон эмес. Канал өз алдынча ишмердүүлүк жүргүзүүгө өтө алган. 2014-жылдан кийинки учурда маалыматтык программалар бийликтин буйрутмасын аткарууга өтө баштаган. “Ала-Тоо 24” маалыматтык телеканалы аркылуу эфирге берилген айрым материалдарды талдоо менен маалыматтык программалар коомдук макам талап кылган эреже-тартиптерди одоно бузганы далилденди. Андыктан Кыргызстанда коомдук телеканал бар деп жыйынтык чыгарууга болбойт.

2. Эгемен доордогу журналистиканын, анын алкагында телеканалдардын өнүгүү этаптары телеканалдын мамлекеттик, улуттук, коомдук статус алып, ишмердүүлүгүн жүргүзүүсүнө байланыштуу болуп, телеканалдын менчик формасы, программалык мазмуну, аудиторияга багытталышы ж.б.у.с белгилери типологиялык иликтөө аркылуу аныкталды. Ар бир тарыхый контекстин спецификасы бар, ушуну журналистиканы изилдегенде эске алыш керек.

Телекөрсөтүүнүн маалыматтык берүүлөрү тематикалык ар түрдүүлүккө ээ болгону менен, саясат менен тыгыз байланышта.

3. Маалыматтык программалардын өнүгүү тенденциясын изилдөө көрсөткөндөй, Кыргыз телекөрсөтүүсүндөгү жеке өндүрүмдүн аздыгы, ага ээлик кылуучулардын (мамлекет, демөөрчү) буйрутмалары, бир тараптуу маалыматтык берүүлөр көрүүчүлөрүн ММКнын башка булактарын тандоосун шарттады. Электордук медиа өлкөнүн жашоосун ар тараптуу жана ачык чагылдыруу менен көрүүчүнүн көңүл чордонунан орун алды. Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалымат программаларынын көрүмдүүлүгү жогору болгону менен, ал ММКнын башка булактарынын маалыматтарына атаандаш боло алган эмес.

4. Коомдук берүүлөрдүн ролун ишке ашыруу үчүн анын ишмерүүлүгүнүн мамлекетке көз каранды эмес болушу негизги шарттардын бири. Коомдук телекөрсөтүү объективдүү жана ишенимге ээ болушу үчүн үч багытта көз карандысыз болушу керек – бул, биринчиден, каржылык көз карандысыздык, экинчиден, башкаруу көз карандысыздыгы, үчүнчүдөн, редакциялык көз карандысыздык. Көз карандысыздыктын ушул үч жагы тыгыз байланышта болуп, коомдук телекөрсөтүүнүн ишиндеги жалпы сапатка таасир этет. Изилдөө көрсөткөндөй, коомдук телекөрсөтүү коомдун көзөмөлүндө деп тыянак чыгарууга негиз жок, себеби коомдук кеңеш бар, бирок көзөмөл мамлекеттик бийликтин колунда. Маалымат программалардын өнүгүү тенденциясын жана азыркы абалын изилдөө менен өлкөдө негизги телеканал болгон КТРКнын, жеке менчик телеканалдардан көрүмдүүлүк рейтинг боюнча алдыда турган НТС каналынын маалыматтык программасынын басып өткөн жолунан жана азыркы абалынан кабар алып, КТРКнын жана НТСтин маалыматтык программаларын салыштырып анализдеп, орчундуу маселелерди белгиледик – бул атаандаштыктын түрү жана көрүмдүүлүктүн рейтинг.

5. “Ала-Тоо 24” маалымат каналынын “Ала-Тоо” программасын жана НТСтин “Жаңылыктарын” салыштырып талдоо аркылуу маалымат программаларынын негизги критерийлери аныкталды. Алар: **жаңылыктарды көрсөтүү милдети, журналисттик тексттин визуализациясы, түзүмү (структурасы) жана версткасы, программанын форматы.**

6. Ошондой эле изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык эмгектерге таянуу менен маалыматтык программалардын негизги белгилери аныкталды. **Биринчиден,** жаңылыктар экрандуулугу менен мүнөздөлөт, маалымат визуалдык жана үн каражаттары менен берилгендиктен укмуштуудай таасирге ээ. **Экинчиден,** жаңылыктар жаңы маалыматтарды камтыйт, башкача айтканда, актуалдуу болот. Мындан тышкары, аудиториянын көңүлүн буруу үчүн жаңылыктар ыкчам, өз убагында жана мазмундуу берилиши керек.

Мунун бардыгы журналистиканын көрүнүктүү теоретик менен практиктеринин, изилдөөчүлөрдүн пикирлери аркылуу тастыкталды. Мындан тышкары, телеканалдардын маалыматтык программаларынын көрүмдүүлүгүн аныктаган социологиялык изилдөөлөр анализденди. Анан мындай сунуштар айтылды:

1. Коомдук телекөрсөтүү укуктук-демократиялык мамлекеттин негизги куралы. Ошондуктан “коомдук” макам алган Кыргыз телерадиоберүүлөр корпорациясы өз укуктарынан пайдаланышы керек. Өзгөчө маалыматтык берүүлөрү саясат менен тыгыз байланышта болгондуктан, маалыматтарда бейтараптуулуктун сакталышын көзөмөлдөө маанилүү;

2. Байкоочу кеңеш багыт жана сунуш берүүчү милдетти гана аткарат. Коомдук телекөрсөтүү коомчулукту объективдүү маалыматтар менен камсыздоого дайындалган ММК. Бул шартты кармануу зарыл болуп, бул Байкоочу кеңештин көзөмөлүнө алынышы керек;

3. Редакциялык саясат журналисттердин эркин иштөөсүнө жол ачып берүү үчүн иштелип чыккан, бирок айрым пункттары одоно бузулуп жаткандыктан, толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүүгө муктаж;

4. Маалыматтык программаларда өлкөнүн социалдык-экономикалык жана маданий жашоосу системалуу жана максаттуу түрдө чагылдырылып, аудиториянын пикирине көңүл буруу менен жарандардын саясий жана экономикалык активдүүлүгүн өнүктүрүүгө салым кошуусу керек;

5. Маалыматтык программалардын редакциялары жана журналисттер маалымат айдыңындагы ой-пикирлерди ишенимдүү деңгээлде, тематикалык жана жанрдык ар түрдүүлүктө жеткириши керек;

6. Ишмердүүлүгүн аныктап, көз карандысыз баа берип туруу үчүн рейтинг аныктоочу коомдук социологиялык борборлор көз карандысыз уюмдар менен кызматташтыгын күчтөндүрүү маанилүү.

Телекөрсөтүүнүн маалыматтык программалары өлкөдө жана чет өлкөдө болуп жаткан окуяларды ыкчам, объективдүү жана ар тараптуу кылып чагылдырышы маанилүү. Ошол эле учурда таанып-билүү багытындагы билим, саламаттык сактоо, экономика программаларын, бардык жаш куракка, социалдык топко туура келген, спорттук, маданий маалыматтарды өз учурунда жана убагы менен берип турушу артыкчылыктуу иш катары кабылданат. Бийлик тараптын буйрутмасын аткарбаган, көз карандысыз, рекламалык-коммерциялык кызыкчылыктан алыс турган маалыматтык программалары менен элдин ишенимине жана табитине туура келген кызматты өтөө. Кыргызстанга коомдук берүү деп сыртынан аталган мекеменин кереги жок, иши менен көрүнгөн чыныгы коомдук телекөрсөтүү керек.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөө алынган илимий натыйжалар Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн жана андагы программалардын ишмердүүлүгүн изилдөө аракеттерин андан ары өнүктүрүүгө өбөлгө, түрткү, таяныч болуп бере алат. Келечекте телекөрсөтүүнү таануу жана анын программалык контентин жакшыртуу алкагында изилдөөлөрдү жүргүзүүгө негиз бар. Мисалы, Кыргызстандагы телекөрсөтүүлөрдүн ишмердүүлүктөрү боюнча төмөндөгүдөй болжолдуу темаларга изилдөөлөрдү жасоого болот:

1. Коомдук телерадиоберүүлөр: дүйнөлүк стандарттар жана Кыргызстандын тажрыйбасы;

2. Кыргызстанда жеке-менчик телеканалдардын түптөлүү жана өнүгүү тенденциялары (ТРК “Пирамида”, КООРТ жана НТС телеканалдарынын мисалында);

3. Маданий-агартуучулук тематикадагы телевизиондук программалардын көркөм каражаттары;

4. Кыргызстандагы балдардын жана жаштардын телекөрсөтүүлөрү: милдеттери, өзгөчөлүктөрү, талаптары;

5. Кыргызстандын санарипке өтүү шартындагы телекөрсөтүүлөрү;

6. Парламенттик телеканалдын түптөлүү тарыхы жана ишмердүүлүгү (5-каналдын мисалында);

7. Телекөрсөтүүдөгү жаңылыктар программаларынын тексттери: лингвопрагматикалык анализ.

Сунушталган болжолдуу изилдөө темаларынын вариациялары мындан да арбын. Кыргызстандын телекөрсөтүүсүн изилдөө журналистиканы таануунун масштабын кеңейтет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЧЫККАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. **Капарова, Ч. А.** Кыргыз телевидениесинин маалыматтык программалары [Текст] / Ч. А. Капарова // Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева: сборник материалов X международной конференции студентов и молодых ученых “Наука и образование”. – Астана, 2015. – 2401-2404-бб.

2. **Капарова, Ч. А.** Сүйлөшүү маданияты – ийгилик башаты [Текст] / Ч.А.Капарова // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. – 2016. - №4 (88). – 122-128-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_41508772_76506783.pdf

3. **Капарова, Ч. А.** Санарип технологиянын шартында жаш муундарды тарбиялоонун мааниси (КР КТРК мисалында) [Текст] / Ч. А. Капарова // Кыргыз Билим берүү академиясынын кабарлары. – 2018. – №1 (44). – 84-89-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_42361829_58246133.pdf

4. **Капарова, Ч. А.** Коомдук телевидениенин стандарттары жөнүндө [Текст] / Ч. А. Капарова // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2018. – №3. –197-200-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_36434769_26823861.pdf

5. **Капарова, Ч. А.** Маалымат таратууда өзгөчөлүктөр жана көйгөйлөр [Текст] / Ч.А.Капарова // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2018. – №3. – 153-157-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_42371560_59114053.pdf

6. **Капарова, Ч. А.** Кыргыз телевидениесинин тарыхына карай [Текст] / Ч. А. Капарова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2018. – №6. – 172-174-бб. <http://www.science-journal.kg/media/Papers/nntiik /2018/5/206-209.pdf>

7. **Капарова, Ч. А.** Кыргызстандын маалымат каражаттары: изилдөөнүн теориялык аспектилери. [Текст] / Ч .А. Капарова // Наука, новые технологии и

инновации Кыргызстана. – 2018. – №5. – 206-209 – бб.
https://elibrary.ru/download/elibrary_35664966_47185647.pdf

8. Капарова, Ч. А. Телекөрсөтүүдө алып баруучунун образы [Текст] / Ч. А. Капарова // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. – 2019. – №3 (99). – 49-52-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_41508772_76506783.pdf

9. Капарова, Ч. А. Международный стандарт и становление общественного телевидения в Кыргызстане [Текст] / Ч. А. Капарова // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2021. – №1. – 266-269-бб.
https://elibrary.ru/download/elibrary_41508771_88801858.pdf

10. Капарова, Ч. А., Костюк, Ш. А. Кыргыз телекөрсөтүүсүндөгү маалыматтык жанрлар (КТРКнын “Ала-Тоо 24” телеканалынын мисалында) [Текст] / Ч. А. Капарова., Ш. А. Костюк // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. - №4. – 322-327-бб.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47128736>

11. Капарова, Ч. А. Санарип технологиялардын коомдук телевидениенин өнүгүшүнө тийгизген таасири [Текст] / Ч. А. Капарова // Alatoo Academic Studies. – 2021. - №3. – 294-301-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46655915>

12. Капарова, Ч. А. Влияние цифровых технологий на развитие общественного телевидения (ОТРК КР) [Текст] / Ч. А. Капарова // ВЕСТНИК Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева “Глобальная наука и инновация. – 2021. - № 2(135). – 43-48-бб.

13. Капарова, Ч.А. Маалыматтык программанын алып баруучусунун имиджи [Текст] / Ч.А.Капарова // БМУ Жарчысы. – 2021. №2-3 (56-57). – 94-97-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47310734>

Капарова Чынара Абдылдаевнанын 10.01.10 – журналистика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Телекөрсөтүүдөгү маалыматтык программалардын өнүгүү тенденциясы жана азыркы абалы (КТРКнын мисалында)» деген темада жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: байкоочу кеңеш, жанр, жаңылыктар, жеке менчик телеканалдар, журналисттик иликтөөлөр, интернет телевидение, коомдук телекөрсөтүү, маалыматтык кабар, маалыматтык программалар, мамлекеттик телеканал, массалык маалымат каражаттары, мыйзамдар, репортаж, санарип, сюжет, телекөрсөтүү.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргызстандагы Коомдук телерадиоберүүлөр корпорациясынын маалыматтык программалары.

Изилдөөнүн предмети: Диссертациянын тандалып алынган темасына, анын максаты менен милдеттерине байланыштуу бул Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн маалыматтык программаларынын ишмердүүлүгүнө, түзүлүшүнө жана өнүгүшүнө таасир эткен социалдык жана саясий процесстерди чагылдырган материалдар.

Изилдөөнүн максаты: Кыргызстандагы негизги телеканалдын – КТРКнын маалыматтык программаларын, анын алкагында маалыматтарды берүү ыкмаларын аныктоо, аны башка телеканалдардын маалыматтык кызматтарынын ишмердүүлүгү менен салыштырып анализдөө.

Изилдөөнүн методдору: типологиялык-салыштырма жана тарыхый-салыштырма, тарыхый контекст жана илимий анализ методдору колдонулду.

Изилдөөдөнүн жаңычылдыгы: Өлкөдө мамлекеттик, улуттук, жеке менчик жана коомдук макамдарга ээ болгон телеканалдардын маалыматтарды чагылдыруу жана таркатуу маселелерине алгачкы жолу кеңири анализ жүргүзүлдү.

Илимий натыйжаларды колдонуу боюнча сунуштар: диссертациялык иштин негизинде илимий монография жазууга болот. Аспиранттарга, тележурналистиканы изилдөөчүлөргө илимий булак боло алат. Жогорку окуу жайдын журналистика багытындагы студенттерине семинарларды жана тренингдерди өткөрүүгө жол берет. Окуу китеп жана окуу куралы катары кайра иштеп чыгууга негиз бар.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөө ишинде келтирилген фактыларды, чыгарылган тыянактарды ЖОЖдордогу журналистика факультеттери, эл аралык медиа уюмдар, телерадионун изилдөөчүлөрү пайдалана алат.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Капаровой Чынары Абдылдаевны «Тенденции развития и нынешнее состояние информационных программ на телевидении (на примере ОТРК)» на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.10 – журналистика

Ключевые слова: государственный телеканал, жанр, журналистские расследования, законы, интернет-телевидение, информационное сообщение, информационные программы, наблюдательный совет, новости, общественное телевидение, репортаж, средства массовой информации, сюжет, телевидение, цифровизация, частные телеканалы.

Объект исследования: информационные программы Общественной телерадиовещательной корпорации Кыргызстана – ОТРК.

Предмет исследования: в связи с избранной диссертационной темой, ее целью и задачами это материалы, отражающие социальные и политические процессы, оказавшие влияние на информационные программы кыргызского телевидения, его структуру и развитие.

Цель исследования: дать определение основному телеканалу Кыргызстана – ОТРК и в его рамках приемам подачи информации, провести анализ его деятельности в сравнении с деятельностью информационных служб других телеканалов.

Методы исследования: сравнительно-типологический и историко-сравнительный, научный анализ в свете исторического контекста.

Новизна исследования: впервые проведен анализ по вопросам отражения и распространения информации телеканалами страны, имеющими государственный, национальный, частный и общественный статус.

Рекомендации по использованию научных результатов: на основе диссертационной работы может быть написана монография. Она может послужить научным источником для аспирантов и исследователей журналистики. Даст возможность студентам высших учебных заведений по направлению “журналистика” для проведения семинаров и тренингов. Есть основание для переработки в виде учебника и учебного пособия.

Сфера применения: приведенные в исследовательской работе факты, сделанные в ее результате выводы могут быть использованы факультетами журналистики вузов, международными медиа организациями, исследователями телевидения и радио.

ABSTRACT

**of the dissertation work by Chynara Abdylдаevna Kaparova
"Development trends and the current state of information programs on
television (on the example of OTRK)" for the degree of Candidate of
Philological Sciences in the specialty 10.01.10 – Journalism**

Keywords: digitalization, genre, information message, information programs, Internet television, journalistic investigations, laws, mass media, news, plot, private TV channels public television, reportage, supervisory board, state TV channel, television.

Object of study: information programs of the Public Television and Radio Broadcasting Corporation of Kyrgyzstan – OTRK.

Subject of study: in connection with the chosen dissertation topic, its purpose, and objectives, these are materials reflecting the social and political processes that influenced the information programs of Kyrgyz television, its structure and development.

The purpose of the study: to define the main TV channel of Kyrgyzstan - OTRK and within its framework the methods of presenting information, to analyze its activities in comparison with the activities of information services of other TV channels.

Research methods: comparative-typological and historical-comparative, scientific analysis in the light of historical context.

The novelty of the study: for the first time, an analysis was conducted on the issues of reflection and dissemination of information by the country's TV channels that have state, national, private, and public status.

Recommendations for the use of scientific results: a monograph can be written on the base of a dissertation. It can serve as a scientific source for graduate students and researchers of journalism. It will provide an opportunity for students of higher educational institutions in the direction of "journalism" to conduct seminars and trainings. There is a basis for revision it in the form of a textbook and a textbook.

Scope of application: the facts given in the research work, the conclusions drawn from it can be used by the faculties of journalism of universities, international media organizations, TV and radio researchers.